

Raspelo kroz stoljeća

Ukus i neukus, vjera i nevjera izmijenjuju se kroz stoljeća pridizujući i obarajući vrednote u stalnom ritmu, koji je zamjetan tek pošto je zašao u prošlost ili kad nas o hridine lupi.

U starom Rimu križ je bio »patibulum« robova. Bič, mač i arena bili su relativno časní, makar i donášali smrt; križ je bio samo za roba i zločinca.

Devetnaeste godine vladanja cara Tiberija umro je na njemu Isus Krist. Poncije Pilat osudio ga na smrt kao bundžiju i dao mu pribiti iznad glave natpis u latinskom, grčkom i aramejskom jeziku: »Isus Nazarenac Kralj Židova«. Od te godine križ je postao simbolom vjere, snage, pobjede i besmrtnosti. Sitan bio je urezivan u grobove, graviran u gema, skrivan na prsima, ljubljen u tišini i samoći, — kuđen, pljuvan i obaran na javi.

★

Prije Kristove muke poganstvo je samo preziralo križ; nakon što se je zakrvavila Golgota, ono ga je počelo mrziti i plašiti ga se. Simbol pobjede i otkupljenja za Rimljanina je predstavljao simbol ropstva, zločina, mraka, poniženja i prijetnje. Da poništi moru križa car Hadrijan dao je podignuti na vrh Kalvarije, na mjestu raspeća, kip božice ljubavi. Naša Venera, lijepa i bestidna, izdignuta na visoki pjeđestal, imala je da svojom pojavom izbriše uspomenu križa i proširi svoje carstvo beskrajem prostora i vremena, što ga je svojedobno zagrlilo Nazarenac svojim razapetim rukama. Ali uspio nije. Carstvo Venerino bilo je pri koncu. Tristo i trinaeste Konstantinov »labarum« prešao je carstvom. Kriptogram vjernika postao je pobjedna zastava četa.

Konstantin ga je dao prvi urezati vrh carskog prijestolja; njegova majka, sv. Helena, podigla ga ponovno na Golgotu, okićena teškim zlatom i dragim kamenjem. Tim datumom raspelo je ušlo u umjetnost. Strašljivi »tetragammaton«, maskirani simbol vjere i nade, blista otsad u srebru i mramoru. Kraljevi ga nose na krunama i žezlima, crkva na pročeljima, novac na naličju, brda na tjemenu, vrata na pračgovima, vjernici na prsima. Nad starim porušenim hramovima poganskih bogova, u znak pobjede, diže se raspelo.

★

Prvi križevi pobjedonosnog kršćanstva odlikuju se više bogatstvom nego ljepotom. Drago kamenje, kojim ih carevi kite, daju im samo barbarski sjaj, ali još nema ljepote. Materija zablješćuje, ali ne govori. Križ postaje rječit i umjetnik u njemu vidan tek s pojavom tijela na raspelu.

Sredovječna legenda pripisuje prva umjetnička raspela učniku Isusovu Nikodemu i evanđelisti Luki, ali pobožna fantazija i dobronamjerna mistifikacija ne nalaze oslonca u historiji. Prvi likovni zameci raspela datiraju iz petog stoljeća, ali ni u njima još nema umjetnosti. U dekoraciju vratiju rimske bazilike sv. Sabine još nije ušao duh. Krist na križu pojavljuje se kao umjetnički objekt istom u šestom stoljeću. Stvorio ga je Bizant, odakle ga je preuzeo evropski Zapad. Lik raspetog Krista prikazan je ponajviše u dugačkoj zlatom iskićenoj togi. On je i na križu car svevladar, jednom golobrad, drugi put bradat, ali uvijek velikih svevidnih očiju, rastvorenih i nepokretnih, prema istočnjačkoj zamisli, da se božanske oči nikad ne zatvaraju, jer bogovi niti spavaju, niti ih svijetlo vrijeđa, niti im prašina može da naškodi. Plastički oblici tijela više su rezani nego modelovani. Laki pregibu bokovima odaje trag helenističkog manirizma, koji je preko Bizanta zašao u romantiku, a iz nje u gotiku, davajući skoro čitavoj sredovječnoj plastici jedno naročito obilježje, u kome mi gledamo arhaizam, dok je u stvari trag davnog pretkršćanskog manirizma grčke umjetnosti u dekadansi. Osteološka i miološka anatomija je oskudna i pretežno dekorativna, rezana u obliku grafike. Dužinske dimenzije su povećane, širinske svedene.

★

Bizant, ma da je u prvom redu baštinik grčkih tradicija, lik Kristov je izradio na osnovi starosirske estetike. Već Lukijan Samozatski govori, u svojoj raspravi o sirskej boginji, da su Sirci smatrali mladost nezahvalnom, dotično, nesavršenom dobom. Došavši jednom u hierapolski hram, vidio je kip Apola, koji nije ni u čemu bio nalik grčkomu. Tijelo mu je bilo razgrađeno kao u sazrela muža, a lice zaokvireno bradom. Isto shvaćanje savršenstva odrazilo se nakon dugih vjekova i u liku Krista. Njegovo lice nije mladenačko, kakvim su ga prikazivali baštinici aleksandrijskih tradicija, skulptori ranokršćanskih sarkofaga, nego muževno i bradato, asketski hladno i pokornički otegnuto. Križ na kome visi je relativno nizak i širok, tako te plitko rezani lik Raspetoğa izgleda da i nije u punom reliefu. S vremenom je Bizant potpunoma napustio plastiku, i lik Kristov prikazao slikom.

Taj trijumfalni Krist, koji ima više puta na glavi mjesto trnovog vijenca carski diadem, dopro je i na Zapad, ali već je bio doskora potisnut realističkim predodžbom Čovjeka bola.

★

Srednji vijek je vijek borbe, kmetstva, krvi, strave, muteža, grubog realizma i najuzvišenijeg misticizma. Taj vijek junaka i svetaca, bandita i mistika, stvorio je ikonografski lik Krista na svoju mjeru. Romanički Krist, premda razapet, još je uvijek više svećenik, koji prikazuje žrtvu, nego sama žrtva. Pod nogama mu je kalež, na tijelu svećenički ornat, na licu mir bez bola i patnje.

Trinaesti i četrnaesti vijek franjevačkih pokornika, mistika i vizionara izgradio je konačno definitivnu predodžbu Čovjeka bola. Raspelo je izgubilo dogmatsko obilježje, koje ga je činilo carskim prijestoljem i žrtvenim oltarom, i postalo je križem, strahovitim mučilom, divljim i barbarskim, koje je mogla samo krutost rimska da izmisli. Lijepi i veličajni Bog bizantijskog mozajika i ranogotske plastike vidan je na njemu samo kao čovjek, koji je preuzeo na sebe sve grijeha i sve muke čovječanstva. Ljubav, koja ga je učinila janjetom, učinila ga konačno i žrtvom nemilosti ljudske i nebeske, i podigla ga visoko pod nebo, na užas i ljudi i Boga: gola, krvava, istršana i bespomoćna.

Umjetnik prvi put nakon vjekova proučava anatomiju da ju može izmrcvariti i raščiniti u liku raspetog Krista. Dojučerašnji barbarin, i nakon što je postao kršćanin i umjetnik, još uvijek se zanaša i opija krvlju kao vinom, ljubavlju i hropcem pobjeđena neprijatelja. U četrnaestom vijeku najdivljija požuda dodirna je sa svetošću. Čistoća izgara kao i orgija. Ljubav je mračna i zlokobna kao smrt, a smrt privlačna kao i ljubav. Nigdje i nigda nije bio zločinac bliži geniju niti genij zločincu. (E. Faure) Njihovi zanosi i uređena divljina stvorili su gotičko raspelo i udarili krvav biljeg u lik raspetog Krista.

★

Strašan je i bijedan taj sredovječni Krist, Bog pravde i ljubavi. Umjetnik ga je prikazao skeletična i duga kao avet. Tkivo njegovih mišića istrzano je kao u anatomskom studiju »ekoršea«. Rebra su mu ispisana, trbuh upao, plosan, skoro nepostojan; tijelo izlomljeno; glava pod trnovom krunom, nagnuta na prsa, bijeda, krvava, stravična, stravičnija od same realnosti. Niz čelo mu teku teške kapi krvi, a niz tijelo, izbranano i izbodeno, otiče krvava traka u kapljama i suzama, razilazi se u bičeve i puzi polako, jezivo preko prsiju, trbuha, bedara i stegana, silazi niz goljeni, do probitih stopala, i otiče na zemlju, na kojoj zjapi glava Adamova kao oglodana lubanja vampira, koji je zinuo praznim vilicama da se nasrče krvi.

Za tim raspećima visokim, teškim i sablasnim hodile su povorke vjernika u bojeve, polazile na hodočašća; pod njihovim vodstvom stupale su procesije pokornika i osvjetnika: — *Miserere mei Deus . . .*

★

Takovih križeva ima još posvuda: u Francuskoj, Njemačkoj, Italiji, Španiji, pa i kod nas u Dalmaciji. Uz svakoga je povezana legenda, mračna i sveta, ali tko im je auktor, to je nepoznato. On nije individuum nego kolektiv, masa, *ecclesia gloriosa et ululans, militans et plangens*. I zato, tražiti u njima ljepotu, znači isto što i tražiti mjeru u narodu, ritam u orljavi. Oni su samo bol, strast, užas i simbol, i u tome je njihova veličina. Onaj nepoznati rezbar koji ih je modelovao nije poznavao klasičnog kanona. On je znao samo jedno: da je život težak i zemlja suzna, i zato, prije svega, tražio je da izrazi sebe, unašajući u svaki detalj svoj jad, u svaki zarez svoju vjeru, u lik Krista svoj žalosni vijek.

Ti herojski križevi vjere i danas su još rječiti i strašni. U samoći seoskih crkava i u polutama dubokih katedrala oni su isto što i atmosfera, savjest, podsvijest, misao, prijetnja i misterij čovječanstva i vječnosti.

★

Renesansa se je priklonila Olimpu i njegovoj vedrini. Umjetnici i filozofi vole da raspravljaju o Fidiji i Platonu nego o žrtvi otkupljenja i o tajni groba. Ali oni još uvijek ostaju kršćani, i zato, uz bogove i heroje oni izrađuju i raspeća. Samo u novom duhu i novom obliku. Krist poprima forme Apolona. Tijelo mu je puno i njegovano, mišice čvrste, proporcije besprikorne. Ima li gdje boli, to je samo u produbljenim očima pod kosim skopovskim lukovima obrva i u bezglasnom dozivu rastvorenih usana.

Renesanski umjetnik je najprije umjetnik pa onda vjernik. Njegova se ličnost nikad ne utapa u kolektiv Crkve. Donatello u svom raspeću ne pretstavlja Boga nego čovjeka, divinizovana ljepotom oblika. Michelangelo podaje Kristu patetičku riječ novoiskopanog Laokoona, a Benvenuto Cellini podaje mu draž Adonisa. Evandeoskog mučenika ne pronalazi niko.

Njihova su djela ipak velika, jer su lijepa, ali njihova ljepota ne obara na koljena. Katolicizam proživljava krizu, religija se pretvara u konfesiju, pobožnost u ceremoniju. Španija još jedina živi zanosom svojih pređa, vitezova, krstaša i monaha. Raspelo Karla Petoga izrađeno je u bjelokosti; čavli koji ga probijaju su od zlata, kaplje krvi od krupnih rubina, suze u očima predstavljene su majstorskim umetkom blistavih bisera, a ipak djelo je skroz kršćansko i duboko impresivno. To lijepo Kristovo tijelo, ma da i jeste građeno prema svim zakonima obnovljene klasike, ono uz ljepotu odaje i bol, iscrpljenost, smalaksalost i predanost svojevoljne žrtve.

★

Barokno raspelo pretvara Krista u raspetog atletu, koji se na križu bespomoćno trga ili se prepušta sudbini s pritajenim zadovoljstvom što i razapet može da zadivi gledaoca snagom svojih mišića, ljepotom svoje anatomije i raskošnom puninom svoga tijela. Guillermin-ov raspeti Krist u avignonskom muzeju predstavlja samo raspetog Apolla, a Girardonov u soissonsnoj katedrali obješenog Marsiju, prije nego li je skitski razbojnik skinuo sa njega kožu.

★

Osamnaesti vijek pretvorio je raspelo u ukrasni objekt salona. Dvadeseti vijek, osjećajući se i sam na križu, stavio je u Kristova usta psovku, i time iznevjerio i vjeru i umjetnost, jer i Krist i umjetnost su ljubav, a ljubav je žrtva bez psovke i bol bez protesta.

prof. A. V. Mihčić O. F. M.